

Research Paper

Analysis of the Environmental Dimensions of the Development Plans of the Islamic Republic of Iran Using Grounded Theory Ahmad Taheri^{1*}, Zahra Ahmadipour², Mohammad Reza Hafeznia³

1.Ph.D Candidate in Political Geography, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran

2.Professor Political Geography, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran

3.Professor Political Geography, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran

Received: 2022/6/22

Accepted: 2022/8/18

ABSTRACT

Development plans define the strategy, framework, and pattern of governance and political management of space. These plans address various dimensions and aspects of governance, one of the most important aspects of which is the environmental dimension. This study, by using grounded theory in the form of a model of core categories, causal categories, context categories, interventionist categories, strategic categories, and consequences, answers the following question: what are the environmental dimensions of development plans in the Islamic Republic of Iran? After studying all development plans, 328 statements have been extracted separately for each plan. In accordance with the statements extracted in the development plans, 404 basic concepts (open coding) were identified. Then, considering content subscriptions of the open coding, 77 sub-categories and 16 main categories were generated. Also, using theoretical foundations, ecology, experts' opinions, and researcher's judgment axial coding was done. The results show that the main categories include axial categories ("Environmental Protection and Rehabilitation" and "Climate Change Management"), causal categories ("decentralization" and "institutional fit in accordance with environmental issues"), context categories ("environmental research," Environmental diplomacy, environmental security, and family planning), interventionist categories ("welfare and social development" and "good governance"), strategic categories ("ecology adaptation," "consumption pattern improvement," and "spatial planning"), and consequences ("Green Economy" and "Green Transport") interconnected in a paradigmatic framework.

Keywords:

The Islamic Republic of Iran, Environmental dimensions, Grounded theory, Development plans.

*Corresponding Author: Ph.D Candidate in Political Geography, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran

<http://dorl.20.1001.1.16059689.1401.0.0.5.7>

<https://doi.10.2022/hmsp.26.3.2>

ORCID: 0000-0002-2615-3174

taheriaahmad1390@yahoo.com

D

Extended Abstract**Introduction**

Development plans define the strategy, framework, and pattern of governance and political management of space. These plans address various dimensions and aspects of governance, one of the most important aspects of which is the environmental dimension. In this study, the environmental governance of the development plans of the Islamic Republic of Iran has been investigated using grounded theory.

Methodology

The study of the environmental dimensions of the development plans of the Islamic Republic of Iran has been done using grounded theory. Accordingly, after studying all development plans, 328 statements have been extracted separately for each program. In accordance with the statements extracted in the development plans, 404 basic concepts (open coding) were identified. Then, considering content subscriptions of the open coding, 77 sub-categories and 16 main categories were generated. Also, using theoretical foundations, ecology, experts' opinions, and researcher's judgment axial coding was done. Core categories, causal categories, context categories, interventionist categories, strategic categories, and consequences were the six categories of axial coding. Then, according to the axial coding and the main and sub-categories that emerged in the research process, a paradigmatic model of environmental dimensions of development plans was drawn. Finally, in the selective coding stage, the environmental dimensions of the development plans were explained using a set of propositions and hypotheses.

Results and discussion

The axial phenomenon in the study of development plans is environmental governance. The axial category of environmental governance includes the main category of "protection and rehabilitation of the environment," and the sub-categories of "efficiency of renewable natural resources," "management of spatial growth and development of cities," "prevention of environmental degradation and pollution," "protection of natural resources," "optimal use of the environment," "management of sensitive and valuable ecosystems," "renovation and development of gardens," "waste management," "development of green space," and "monitoring of environmental pollutants." The main categories of "climate change management" include "drought management," "climate change monitoring," and "control and reduction of greenhouse gas emissions." The causal conditions of environmental governance can be analyzed in two main categories. The main category of "decentralization" consists of sub-categories of "support for small-scale industries," "administrative and executive system reform," "agility," "administrative and organizational decentralization," "spatial distribution of population," "maintaining and attracting population in deprived areas," "delegating the authority of the capital to other metropolises," "strengthening and equipping small- and medium-sized cities," "strengthening local government," and "regional development." The main category of "institutional fit in accordance with environmental issues" includes the sub-category of "empowerment of environmental structures." The context conditions of environmental governance are described in three main categories. The main category of "research in the field of environment" includes the sub-category of "environmental research." In addition, the main category of "environmental diplomacy" includes the sub-categories of "international cooperation and interaction," "urban diplomacy," "regionalism," "border diplomacy," and "public diplomacy." Also, the main category of "environmental security" has been identified as one of the context categories with the sub-categories of "sustainable security" and "environmental hazard management." The main category of "family planning" includes the sub-category of "support for population growth control." The

interventionist conditions of environmental governance can be described by two main categories. The main category of "social welfare and development" includes the sub-categories of "reducing class distance," "poverty alleviation and elimination of deprivation," "regional development," "support for vulnerable groups," "entrepreneurship and job creation," "rural development," "tourism development," and "regeneration of urban decay" whereas the main category of "good governance" includes the sub-categories of "social participation," "responsibility and accountability," "legalism," "transparency," "efficiency and effectiveness," and "human development." Environmental governance strategies can be analyzed in three categories. The main category is "ecology adaptability"; the sub-categories include "relative and geographical advantage," "livestock-pasture ratio balance," and "environmental attachment of macro-plans." The main category of "consumption pattern reform" has been identified with the sub-categories of "avoidance of consumerism," "reform of consumer culture," "promotion of saving culture," and "promotion of productivity culture." The main categories of "spatial planning," includes the sub-categories of "spatial planning based on economic productivity," "establishing an optimal system of national divisions," "spatial planning based on land management," and "spatial planning based on productivity of human capital." Finally, the consequences of environmental governance have been identified with two main categories. The main category of "green economy" includes "support for non-oil exports," "optimization of energy consumption," "avoidance of crude oil and gas sales," "utilization of various sources in energy consumption," "optimal use of renewable energy," "optimal use of water resources," "creativity and innovation in mining," "utilization of new technologies in mining," "increasing productivity," "standardization of energy-consuming equipment," "supporting small businesses," and "benefiting from clean energy." Also, the main category of "green transportation" includes the sub-categories of "Reducing environmental pollution in transportation," "Transport standardization," "Promoting a culture of using public transportation", "Development of public transportation" and "Development of public transportation." In addition, the category of "environmental rights" has been identified with the sub-categories of "right to use a clean environment," "criminality of environmental degradation," and "obligation to compliance with environmental standards

Conclusion

Following the grounded theory method, the first step before open coding is extract the statements from the development plans of the Islamic Republic of Iran. Then, by creating a link between the categories and then between the concepts and data, the main and sub-categories are displayed. In addition, the main categories include axial categories ("Environmental Protection and Rehabilitation" and "Climate Change Management"), causal categories ("decentralization" and "institutional fit in accordance with environmental issues), context categories ("environmental research," environmental diplomacy, environmental security, and family planning), interventionist categories ("welfare and social development" and "good governance"), strategic categories ("ecology adaptation," "consumption pattern improvement," and "spatial planning"), and consequences ("Green Economy" and "Green Transport") interconnected in a paradigmatic framework.

تحلیل ابعاد زیست‌محیطی برنامه‌های توسعه نظام جمهوری اسلامی ایران با استفاده از نظریه داده‌بنیاد

احمد طاهری^{۱*}، زهرا احمدی‌پور^۲، محمدرضا حافظ‌نیا^۳

۱. دانشجوی دکتری جغرافیای سیاسی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.

۲. استاد جغرافیای سیاسی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.

۳. استاد جغرافیای سیاسی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.

چکیده

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۴/۱
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۵/۲۷

برنامه‌های توسعه، راهبرد، چارچوب و الگوی حکمرانی و مدیریت سیاسی فضا را مشخص می‌کند و این برنامه‌ها به ابعاد و وجوه مختلف حکمرانی می‌پردازند که یکی از مهم‌ترین وجوه آن ابعاد زیست‌محیطی است. این پژوهش با به‌کارگیری روش تحقیق داده‌بنیاد در قالب مدلی از عوامل محوری، علی، زمینه‌ساز، مداخله‌گر، راهبردها و پیامدها، به دنبال پاسخ به این سؤال است که ابعاد زیست‌محیطی برنامه‌های توسعه در نظام جمهوری اسلامی چگونه است؟ با بررسی اسناد تحقیق (برنامه‌های توسعه) با روش نمونه‌گیری نظری، ۳۲۸ گزاره انتخاب و با کدگذاری آن‌ها ۵۸۷ مفهوم اولیه (کد باز) شناسایی شده است. سپس، با در نظر گرفتن اشتراکات محتوایی کدهای باز، ۷۷ مقوله فرعی و ۱۶ مقوله اصلی براساس نظریه‌های تحقیق، محیط‌شناسی، نظر نخبگان و تشخیص پژوهشگران تولید شده است. نتایج نشان می‌دهد مقوله‌های اصلی شامل مقوله‌های محوری (حفاظت و احیای محیط زیست و مدیریت اقلیمی)، مقوله‌های علی (تمرکززدایی، تناسب نهادی منطبق با مسائل زیست‌محیطی)، مقوله‌های زمینه‌ای (تحقیق و پژوهش در حوزه محیط زیست، دیپلماسی زیست‌محیطی، امنیت زیست‌محیطی و تنظیم خانواده)، مقوله‌های مداخله‌گر (رفاه و توسعه اجتماعی و حکمرانی خوب)، مقوله‌های راهبردی (سازگاری با زیست‌بوم، اصلاح الگوی مصرف و آمایش سرزمین) و مقوله‌های پیامدی (اقتصاد سبز، حمل‌ونقل سبز و حقوق زیست‌محیطی) در یک چارچوب پارادایمی، هم‌پیوند شده‌اند.

نظام جمهوری اسلامی ایران، برنامه‌های توسعه، ابعاد زیست‌محیطی، رویکرد داده‌بنیاد.

واژگان کلیدی:

۱. مقدمه

بعد از پیروزی انقلاب اسلامی، سیاست های برنامه ریزی ایران تحت تأثیر دو رویکرد اساسی قرار گرفت؛ اول، رویکرد بین المللی که مخالف با امپریالیسم و سرمایه داری و نفی مالکیت خصوصی و توزیع ثروت و درآمدها را با اندیشه های چپ گرایانه به هم آمیخته بود و دوم، رویکرد داخلی برخاسته از ساختار اجتماعی سنتی که وجه دینی و اسلامی به خود گرفته بود و بر حفظ مالکیت خصوصی و تفکیک آن از مالکیت عمومی و پرهیز از گرایش های کمونیستی و دولت کردن امور هشدار می داد (ابراهیم بای سلامی، ۱۳۸۸: ۱۷۵). اولین تلاش برای طراحی برنامه توسعه به زمان جنگ و دولت میرحسین موسوی بازمی گردد که برنامه پنج ساله ای برای دوره ۱۳۶۲ تا ۱۳۶۶ ش تهیه و در شهریور ۱۳۶۱ ش به تصویب شورای اقتصاد و در تیرماه ۱۳۶۲ به تصویب هیئت دولت رسید، اما هرگز به تصویب مجلس شورای اسلامی نرسید (سبحانی، ۱۳۸۷: ۸۷). پس از ایجاد تغییر و تحول در نظام اداری کشور، پایان جنگ و روی کار آمدن دولت سازندگی، برنامه اول توسعه اقتصادی - اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی در سال ۱۳۶۸، در یک ماده واحد و ۵۲ تبصره برای اجرا در مدت پنج سال (۱۳۶۸-۱۳۷۲) تهیه شد. در مجموعه اهداف ده گانه برنامه اول، بحث های ساماندهی فضایی و توزیع جغرافیایی جمعیت و تمرکززدایی از تهران مطرح شده است (سازمان برنامه و بودجه، ۱۳۷۶: ۸۳). برنامه دوم توسعه اقتصادی - اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی در یک ماده و ۱۰۱ تبصره برای اجرا در مدت پنج سال (۱۳۷۴-۱۳۷۸) تهیه شد. هدف رشد سالانه برنامه، ۵/۱ درصد در طول برنامه پیش بینی شده بود. تلاش برای تحقق عدالت اجتماعی، رشد فضایل براساس اخلاق اسلامی و ارتقای فرهنگ عمومی، تلاش به منظور حاکمیت قانون و حفظ امنیت مردم، ترویج فرهنگ احترام به قانون؛ نظم اجتماعی، وجدان کاری، هدایت نوجوان و جوانان در عرصه های گوناگون و مشارکت آن ها در حوزه های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی؛ سیاست تقویت بنیه دفاعی کشور، رشد و توسعه پایدار با محوریت بخش کشاورزی، افزایش بهره وری، حفظ محیط زیست، استفاده بهینه از منابع کشور، تلاش به منظور کاهش وابستگی اقتصاد به درآمدهای نفت، توسعه صادرات غیرنفتی از مهم ترین اهداف برنامه دوم توسعه است (سازمان برنامه و بودجه، ۱۳۷۷: ۱۱۲). برنامه سوم توسعه اقتصادی و اجتماعی در ۳ بخش، ۲۶ فصل و ۱۹۹ ماده برای اجرا در مدت پنج سال تهیه شد. مجموع اعتبارهای سرمایه گذاری آن، ۱۳۸۸/۵ میلیارد ریال پیش بینی شده بود. در پیوست های لایحه برنامه سوم، رشد اقتصادی (رشد تولید ناخالص داخلی) سالانه ۶ درصد در نظر گرفته شد. میانگین رشد سرمایه گذاری در این دوران، ۷/۱ درصد (بخش خصوصی ۸/۵ و دولتی ۵ درصد) تعیین شده بود (سازمان برنامه و بودجه، ۱۳۷۹: ۶۲). برنامه چهارم توسعه در ۶ بخش، ۱۵ فصل و ۱۶۱ ماده تهیه شد. هدف رشد سالانه برنامه، ۸ درصد در طول برنامه تعیین شده است. از نکات بدیع برنامه چهارم در برنامه های توسعه ایران، توجه به آمایش سرزمین، توازن منطقه ای و حفاظت از محیط زیست در فصل ۵ و ۶ از بخش دوم برنامه چهارم است (سازمان برنامه و بودجه، ۱۳۸۴: ۶۶). به نظر می رسد دلیل توجه تهیه کنندگان برنامه به این موضوع ها، نبود توازن بین منطقه ای و مشکلات زیست محیطی موجود کشور باشد که نتیجه طبیعی اجرای برنامه های توسعه در سطح ملی است. تدوین برنامه پنجم توسعه متأثر از چند مسئله بود؛ تشکیل دولت نهم در سال ۱۳۸۴ موجب شده بود اهداف و اجرای برنامه چهارم توسعه تغییر و

فصلنامه برنامه ریزی و آمایش فضا

سمت‌وسوی عدالت‌خواهانه بیاید و مسئله نابرابری‌ها و تبعیض در توزیع منابع و رفاه اقتصادی دهک‌های پایین جمعیتی در دستور کار دولت قرار گیرد. همچنین برنامه پنجم تحت تأثیر ابلاغ سیاست‌های کلی اصل ۴۴ قانون اساسی در سال ۱۳۸۵ ش مبنی بر آزادسازی اقتصاد و خصوصی‌سازی، توجه به رشد اقتصاد ملی و مشارکت عمومی در اقتصاد کشور بود. ازاین‌رو، دولت با اتخاذ روش‌هایی همچون «سفرهای استانی»، «طرح‌های زودبازده»، «سیاست‌های پولی زودبازده»، «سیاست‌های پولی انبساطی» و «توزیع سهام عدالت» سعی کرد «توزیع مکانیکی» منابع را تغییر دهد و درنهایت در سال ۱۳۸۷ «طرح تحول اقتصادی» را در دستور کار خود قرار داد (ابراهیم بای سلامی، ۱۳۸۸: ۱۷۹ - ۱۸۰). لایحه برنامه پنجم توسعه در ۹ فصل و ۲۳۵ ماده در سال ۱۳۸۹ به تصویب مجلس شورای اسلامی رسید (سازمان برنامه و بودجه، ۱۳۹۰: ۸۷). برنامه ششم توسعه، سومین برنامه‌ای است که در راستای تحقق اهداف سند چشم‌انداز بیست‌ساله جمهوری اسلامی ایران تهیه شده است. این برنامه برای دوره زمانی ۱۳۹۶ تا ۱۴۰۰ در نظر گرفته شده است. سیاست‌های کلی برنامه ششم در هشتاد بند و در قالب هشت امور اقتصادی (۳۱ بند)، فناوری اطلاعات و ارتباطات (۷ بند)، اجتماعی (۱۳ بند)، دفاعی و امنیتی (۷ بند)، سیاست خارجی (۵ بند)، حقوقی و قضائی (۴ بند)، فرهنگی (۶ بند) و علم، فناوری و نوآوری (۷ بند) تهیه و تنظیم و در تاریخ ۱۳۹۴/۰۴/۰۹ توسط مقام معظم رهبری به رئیس‌جمهور ابلاغ شد. سیاست‌های کلی برپایه محورهای سه‌گانه «اقتصاد مقاومتی»، «پیشتازی در عرصه علم و فناوری» و «تعالی و مقاوم‌سازی فرهنگی» و با در نظر گرفتن واقعیت‌های موجود در صحنه داخلی و خارجی تنظیم شده است تا با تحقق اهداف برنامه ششم، به ارائه الگوی برآمده از تفکر اسلامی پیشرفت کمک کند. قانون برنامه پنج ساله ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، ۲۰ بخش و ۱۲۴ ماده دارد (سازمان برنامه و بودجه، ۱۳۹۶: ۱۴۲).

از سویی، بحران‌های زیست‌محیطی به سبب تغییراتی که در شرایط اکولوژیکی ایجاد می‌کند و موجب گسسته شدن روند زندگی مردم می‌شود، تأثیرات مخربی بر سکونتگاه‌های انسانی می‌گذارد و خسارت‌های اقتصادی، اجتماعی و محیطی گسترده‌ای بر جوامع تحمیل می‌کند (رکن‌الدین افتخاری و همکاران، ۱۳۸۸ الف: ۶۴). فضای جغرافیایی ایران به واسطه مجموعه ویژگی‌های انسانی و محیطی، بحران‌های زیست‌محیطی و اکولوژیکی زیادی را متحمل شده و از جمله کشورهای آسیب‌پذیر در برابر مخاطرات زیست‌محیطی است (رکن‌الدین افتخاری و همکاران، ۱۳۸۸ ب: ۳۰)؛ بنابراین شناخت ابعاد زیست‌محیطی برنامه‌های توسعه می‌تواند آسیب‌ها و چالش‌های فرایند سیاست‌گذاری و حکم‌رانی زیست‌محیطی را تسهیل کند.

در این تحقیق، محقق به دنبال ارائه چارچوبی از عوامل علی، عوامل زمینه‌ساز، عوامل واسطه‌ای و مداخله‌گر، راهبردها و پیامدهای حکم‌رانی زیست‌محیطی در برنامه‌های توسعه نظام جمهوری اسلامی ایران است. به همین منظور، با استفاده روش داده‌بنیاد، به شناسایی مفاهیم و مقوله‌بندی گزاره‌های منتخب برنامه‌های توسعه، که مفهوم و محتوای زیست‌محیطی داشتند، مبادرت ورزیده و روابط میان مقوله‌ها را شناسایی کرده است. نگاه جامع و چندبعدی به ابعاد و جنبه‌های زیست‌محیطی برنامه‌های توسعه کم‌سابقه و دارای نوآوری است.

فصلنامه برنامه‌ریزی و آمایش فضا

۲. مبانی نظری

۲-۱. محیط زیست

ریشه اصطلاح محیط زیست در واژه فرانسوی «environ» به معنای احاطه کردن، دور چیزی را گرفتن و محصور کردن است (Barry, 1999: 12). در تعریف عمومی، محیط زیست عبارت است از مجموعه‌ای از موجودات زنده، منابع، عوامل و شرایط هماهنگی که در پیرامون هر موجود زنده وجود دارد و ادامه حیات این موجود به آن وابسته است. رنه ماهو^۱ دبیر کل اسبق سازمان یونسکو، تعریفی نسبتاً جامع از محیط زیست ارائه کرده است: محیط زیست همه چیز را شامل می‌شود، هم انسان، هم طبیعت و هم روابط بین این دو را دربر می‌گیرد. در تمام فعالیت‌های بشر تأثیر دارد و ضمناً از آن‌ها متأثر می‌شود. در تعریفی دیگر هر آنچه ما را احاطه کرده است، بر ما اثر گذارده و می‌تواند از ما تأثیر بپذیرد، محیط زیست ما را تشکیل می‌دهد (بهرام سلطانی، ۱۳۸۷: ۵۴). قسمتی از جو یا پوسته زمین که حداقل برای نوعی زندگی مساعد باشد، محیط زیست نامیده می‌شود. بنابراین محیط زیست، قسمت کوچکی از جو (اتمسفر)، هیدروسفر و لیتوسفر را شامل می‌شود؛ به عبارت دیگر، محیط زیست قشر نازکی از هوا، زمین و آب است که همه زندگی را دربردارد (جنیدی، ۱۳۵۲: ۱۴۳). درواقع محیط زیست، به تمام محیطی گفته می‌شود که انسان به‌طور مستقیم و غیرمستقیم به آن وابسته است و زندگی و فعالیت‌های او در ارتباط با آن قرار دارد (قوام، ۱۳۷۵: ۳).

۲-۲. توسعه پایدار و محیط زیست

توسعه پایدار را می‌توان مظهر توجه به نیازهای نسل آینده دانست (Weiss, 2015: 198): به‌طوری که ضمن برآورده شدن حقوق نسل حاضر، تهدیدی برای توانایی نسل‌های آینده برای مرتفع کردن نیازهایشان نیز نباشد؛ با این وصف توسعه پایدار نقطه پیوند سه حوزه حقوق بشر، محیط زیست و اقتصاد است (شهبازی، ۱۳۸۹: ۱۳۸). توسعه پایدار حاکی از پیوستگی و ادغام نگرانی‌های محیط زیستی و اجتماعی در تمام بخش‌های سیاست اقتصادی است. همان‌گونه که در اصل چهار اعلامیه ریو آمده است: «به‌منظور دستیابی به توسعه پایدار، حفاظت از محیط زیست جزء لاینفک توسعه خواهد بود و نمی‌تواند مجزا از آن تلقی شود»؛ به عبارتی، انگیزه‌های اقتصادی اجتماعی و زیست‌محیطی از یکدیگر جدا نیستند، نباید با یکدیگر معاوضه شوند، بلکه متقابلاً باید از هم حمایت کنند و با هم هم‌بستگی داشته باشند (Pearce, 2012: 4). عمده نگاه توسعه پایدار تنظیم سیاست‌های زیست‌محیطی است و تصویب چندین کنوانسیون نظیر کنوانسیون تنوع زیست‌محیطی و کنوانسیون چارچوب ملل متحد درمورد تغییرات آب‌وهوایی دلالت بر تأکید این مفهوم دارد. توسعه پایدار از نظر مفهومی، به سازماندهی و ایجاد ارتباط متقابل بین سه محور فعالیت اقتصادی، توسعه اجتماعی و محیط زیست ایجاد شده است تا این سه حوزه مستقل را که

1. Rene Maheu

بی‌توجهی‌شان به همدیگر، موجب تخریب گسترده محیط زیست جهان در دوران انقلاب صنعتی شد، به همدیگر و حول محوری مشترک سازمان‌دهی کنند (رمضانی قوام‌آبادی و شفیق‌فرد، ۱۳۹۵: ۲۴۵-۲۴۸).

توسعه پایدار براساس درک محیط زیستی شکل گرفته است که برپایه چند رکن بنیادین استوار است و می‌توان آن‌ها را شاخص‌های زیست‌محیطی توسعه پایدار نامید. این شاخص‌ها عبارت‌اند از: درک ارزش محیط زیست (شناسایی سرمایه‌های زیست‌محیطی به‌مثابه ثروت ملی که ارزش‌های مادی و معنوی‌شان همگام با سرمایه‌های انسانی تعیین شود)؛ تضمین پایداری (تضمین استمرار بهره‌برداری از منابع و حفظ محیط زیست)؛ تعادل توسعه (توجه به توازن ابعاد مکانی، زمانی و اجتماعی به‌طوری که نسل‌های امروز و فردا، مناطق دارا یا فاقد منابع طبیعی و درنهایت تمام اقشار اجتماع را به‌صورت متعادل مدنظر قرار دهد)؛ برابری درون‌نسلی و بین‌نسلی (نسل امروز نباید هزینه زندگی خود را بر آیندگان تحمیل کند، بلکه هم نسل‌های امروز و فردا و هم اعضای نسل امروز همگی به‌صورت برابر از حق بهره‌مندی و کاربری منابع زیست‌محیطی برخوردارند) و کارایی (در برابر هر نهاد، میزان ستانده‌ای متناسب و دارای منطق اقتصادی به‌وجود آید) (جمال‌زاده، ۱۳۸۲: ۱۰۶-۱۰۷).

۳-۲. توسعه اکولوژیک

می‌توان هم‌راستا با ساچز^۱ گستره‌های مشترک بین توسعه اکولوژیکی و راهبردهای توسعه جایگزین را بدین‌گونه مطرح کرد؛ رویکردی به توسعه که هماهنگی و انطباق اهداف اجتماعی و اقتصادی را با مدیریت شایسته و بایسته اکولوژیکی مورد عنایت قرار می‌دهد، روحیه همیاری و همکاری صلح‌آمیز انسان و زمین، گونه دیگری از رشد کیفی، نه رشد صفر و نه رشد منفی (رکن‌الدین افتخاری و بدری، ۱۳۹۱: ۱۲۶-۱۲۷). توسعه اکولوژیکی تأکید می‌کند که در جهان واقعی توسعه صورت کلی و عام، پدیدار نمی‌شود. توسعه صرفاً قادر است درمورد مسئله‌های خاص - از قبیل «منطقه اکولوژیکی»^۲ معین با شرایط و نیازهای ویژه خود - باشد. ساچز معتقد است که توسعه اکولوژیکی گونه‌ای از توسعه است که در هر منطقه اکولوژیکی چاره و راهکارهایی ویژه‌ای را برای چالش‌های خاص آن منطقه در پرتو داده‌های فرهنگی به همراه داده‌های اکولوژیکی و نیازهای بلندمدت در کنار نیازهای فوری دنبال می‌کند. توسعه اکولوژیکی اذعان دارد که مدل‌های جهان‌شمولی وجود ندارند که قادر باشند با موفقیت با هم رقابت و برابری کنند. راهبردهای توسعه می‌بایست از منابع موجود در یک منطقه معین به گونه‌ای بهره‌برداری کنند که هم نظام اکولوژیک را پایدار نگاه دارند (محدودیت‌های بیرونی) و هم نیازهای حیاتی انسان را فراهم سازد (محدودیت دورنی) (خلیفه، ۱۳۹۵: ۱۴۳).

1. Sachs
2. Ecoregion

۴-۲. ژئوپلیتیک زیست محیطی

ژئوپلیتیک زیست محیطی^۱ که از آن به محیط گرایی^۲، ژئوپلیتیک سبز^۳ (Dodds & Atkinson, 2003: 354) و نیز ژئوپلیتیک منابع تعبیر می شود (حافظ نیا، ۱۳۸۵: ۹۱)، در چارچوب ژئوپلیتیک انتقادی ساختار بندی شده است. ژئوپلیتیک زیست محیطی به بررسی عملکرد حکومت ها و سازمان ها در استفاده نامطلوب از منابع تجدید پذیر و تجدیدناپذیر زیست محیطی می پردازد. از دسته تهدیدهای زیست محیطی که توجه ژئوپلیتیسین ها را به خود جلب کرده است، می توان به آلودگی های صنعتی، آلاینده ها، سیاست های غلط ملی در استفاده ناصحیح از منابع و توسعه کنترل نشده و فراگیر اشاره کرد (احمدی و همکاران، ۱۳۹۰: ۲۱۰-۲۱۱). کمبود منابع زیستی و گسترش بحران های زیست محیطی و پیامدهای آن، زمینه الگوهای تعامل و همکاری، یا کشمکش بین گروه ها و ابنای بشر و عوامل سیاسی را فراهم آورده که این مهم عامل اصلی توجه ژئوپلیتیک و متخصصان این رشته به مسائل زیست محیطی شده است و این موضوع به صورت یکی از مکاتب ژئوپلیتیک درآمد است (Dodds & Atkinson, 2003: 354). شانون اُ لیر^۴ ژئوپلیتیک زیست محیطی را زیرمجموعه جغرافیای سیاسی می داند که به بررسی نحوه استفاده از مضامین زیست محیطی با تکیه بر استدلال های ژئوپلیتیکی و واقعیت های مادی قدرت و مکان می پردازد. روندهای جمعیتی و کمبود منابع، منازعه مربوط به منابع، کاستی های زیست محیطی، امنیت اقلیمی و کاربردهای علم برای حل مشکلات زیست محیطی را می توان از مضامین زیست محیطی دانست. ژئوپلیتیک زیست محیطی نشان می دهد که چگونه می توان برای ایجاد رویکردهای عادلانه و خلاقانه نسبت به محیط زیست، پیش فرض های مسلم و متداول را مورد سوال قرار داد و به نقد کشید (O' lear, 2018: 3). به عبارتی، ژئوپلیتیک زیست محیطی روشی برای تجزیه و تحلیل و رمزگشایی اظهارات سیاسی درباره ویژگی های زیست محیطی عرضه می دارد. مفاهیمی مانند «امنیت اقلیمی» یا «منازعه بر سر منابع» ممکن است در ابتدا واضح و بدیهی به نظر برسند، اما ژئوپلیتیک محیط زیست به ما اجازه می دهد تا درک کنیم چگونه انواع پیش فرض ها، دانش و دستورالعمل ها این گزاره ها را با هم ترکیب می کند. هنگامی که پی بردیم این مفاهیم به چه صورتی برای درک خاصی از جهان کنار هم قرار گرفته اند، می توان فهمید چگونه این مفاهیم درک ما را محدود می کنند یا دیدگاه های جایگزین را مسکوت می گذارند. به طور خلاصه، ژئوپلیتیک زیست محیطی روشی برای نقد و پرسش درک جریان اصلی روابط متقابل انسان و محیط فراهم می کند تا تصویر کامل تری از فرایندهای سیاسی و طبیعت داشته باشیم (O' lear, 2020: 5).

۵-۲. امنیت زیست محیطی

آنچه در جوامع اولیه و حتی تا این اواخر یعنی تا اواخر دهه ۱۹۸۰ م مطرح بود یک دیدگاه محدود به امنیت بود، به طوری که بحث امنیت روی موضوعات نظامی متمرکز بود؛ یعنی یک نوع دید تقلیل گرایانه نسبت به امنیت حکم فرما

1. Environmental geopolitics

2. Environmentalism

3. Green Geopolitics

4. Shannon O' Lear

بود و امنیت را در توانایی‌های نظامی و برقراری صلح بعد از جنگ‌ها جست‌وجو می‌کردند (بوزان، ۱۳۷۸: ۲۳). امروزه امنیت دیگر به آرامش پس از جنگ‌های ویرانگر و توانایی نظامی محدود نشده است، بلکه به تمام سطوح زندگی مدرن انسان‌ها راه می‌گشاید و مربوط می‌شود. امروزه مفهوم امنیت تنها مسائل نظامی را دربر نمی‌گیرد، بلکه تمام عرصه‌های اقتصادی، فرهنگی، سرزمین، تمدن و جان انسان‌ها را درمی‌نوردد و در تمام ابعاد زندگی انسان مصداق و معنی پیدا می‌کند. پایان جنگ سرد و فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی به نوعی باعث ایجاد تعاریف جدیدتر از موضوعات امنیتی در جهان و نگرانی‌های ناشی از دخالت انسان در محیط زیست و عواقب و مشکلات زیست‌محیطی مطرح باعث خلق تعاریف و نظریات جدیدتر در این حوزه شده و مخاطرات امنیتی ناشی از آن درجه بالایی از توجهات جهانی را به خود جلب کرده است (متقی و همکاران، ۱۳۹۴: ۷۶). امنیت زیست‌محیطی بیانگر یک چرخش قابل ملاحظه از این رویکرد به امنیت ملی است که دو مسئله مجزا را بیان می‌کند: عوامل زیست‌محیطی احتمالی که در پشت سر برخوردهای خشونت‌آمیز قرار دارند و نیز تأثیر تخریب محیط زیست جهانی بر سلامتی جوامع و اقتصادها (بوزان، ۱۳۷۸: ۱۵۹-۱۵۶). طرفداران امنیت زیست‌محیطی بر این نکته تأکید دارند که تخریب محیط زیست در نتیجه نیروهای اقتصادی و اجتماعی غیرشخصی است و راه‌حل‌های مشارکتی را می‌طلبند. امنیت زیست‌محیطی با تهدیداتی سروکار دارد که نه تنها نتیجه غیرعمدی فعالیت‌های اجتماعی و اقتصادی است، بلکه در مقایسه با تهدیدات نظامی خیلی کند پیش می‌رود؛ در نتیجه افق‌های زمانی که برای برنامه‌ریزی سیاسی لازم است، بی‌نهایت گسترده است. رویکرد امنیت زیست‌محیطی جایگزین شفافانی را برای تفکر امنیت سنتی درباره تنش‌ها بر سر منابع طبیعی تجدیدشونده، ارائه می‌کند. این رویکرد پیشنهاد می‌کند که مسئله کلیدی بشر، حفاظت از منابع برای ادامه عرضه خوب آن در آینده است؛ البته با تلاش بیشتر برای کنترل منابع در حال تهی شدن (Homer, 1994: 494).

۲-۶. حکمرانی خوب

ارتقای شاخص‌ها و مؤلفه‌های حکمرانی خوب می‌تواند در بهبود شرایط اکولوژیکی و زیست‌محیطی در مقیاس‌ها و سطوح مختلف جغرافیایی تأثیرگذار باشد. سرمنشأ دیدگاه حکمرانی خوب را می‌توان در اندیشه‌های چستر بارنارد^۱ یافت. از دیدگاه بارنارد راه‌حل بسیاری از مسائل اجتماعی مستلزم همکاری و مشارکت شبکه‌ای از عوامل سازمان‌های دولتی، بخش خصوصی و نهادهای مردمی است. سازمان‌های عمومی در بافت حکمرانی خوب با واقعیت‌های جامعه مدنی، دنیای کسب‌وکار و بازار و حضور قدرتمند رسانه‌ها مواجه هستند و تا زمانی که تشکیلات حکمرانی رضایت تمامی ذینفعان جامعه را برآورده نسازد، مدیران سازمان‌های دولتی مورد حمله انتقاد و اعتراض هستند. نهادهای بین‌المللی همچون برنامه عمران ملل متحد مؤلفه‌های حکمرانی خوب را به شرح زیر توصیف کرده‌اند: مشارکت^۲، حاکمیت قانون^۳،

1. Chester Barnard
2. Participation
3. Rule of Law

شفافیت^۱، پاسخ‌گویی^۲، اجماع^۳، عدالت^۴، اثربخشی و کارایی^۵، مسئولیت‌پذیری^۶ و افق راهبردی^۷ (سالارزهی و ابراهیم‌پور، ۱۳۸۲: ۱۵۲). حکمرانی خوب در بخش محیط زیست دارای ویژگی‌های مهمی است که بخشی از مهم‌ترین آن‌ها عبارت‌اند از: جامع‌نگری، رعایت پایداری سرزمینی، داشتن رسانه‌های زیست‌محیطی با نقش فعال، تعامل مثبت دولت و نهادهای مدن و افزایش رضایتمندی اجتماعی.

۳. پیشینه تحقیق

نوع تحقیق	عنوان تحقیق	سال	پژوهشگر/پژوهشگران
مقاله	ژئوپلیتیک زیست محیطی	۲۰۱۴	سیمون دالبی ^۸
مقاله	ارزیابی استراتژیک زیست محیطی برای برنامه‌های توسعه و گذار به سوی پایداری پس از جنگ کلمبیا	۲۰۱۹	یونیتو گالیگو دویولا ^۹ و همکاران
مقاله	اثرات زیست محیطی برنامه‌های توسعه: شواهد تجربی از جنگل‌های خشک آفریقای غربی	۲۰۲۱	سایمون هس ^{۱۰} و همکاران
رساله مقطع دکتری	الگوی بومی تدوین خط‌مشی‌های زیست محیطی	۱۳۹۳	حسین اصلی‌پور
گزارش کارشناسی	بررسی عملکرد دولت، بخش محیط زیست	۱۴۰۰	الهه سلیمانی
مقاله	بررسی ابعاد زیست محیطی و جایگاه محیط‌زیست شهری در برنامه‌های توسعه ایران	۱۳۹۵	سعید ملکی و جعفر سعیدی
مقاله	برنامه‌های توسعه در ایران و مشکلات زیست محیطی دریاچه ارومیه	۱۳۹۶	محمدباقر قالیباف و همکاران
کتاب	اکولوژی سیاسی	۱۳۹۰	یداله کریمی‌پور و همکاران

۴. روش‌شناسی پژوهش

پژوهش پیش‌رو توسعه‌ای - اکتشافی و راهبرد مورد استفاده نظریه داده‌بنیاد است. در این پژوهش از مدل پارادایمی اشتراوس و کوربین به عنوان طرح پژوهشی نظریه داده‌بنیاد استفاده شده که مبتنی بر شناسایی پدیده محوری، شرایط علی، عوامل زمینه‌ای و مداخله‌گر، راهبردها و پیامدها و ارتباط بین آن‌هاست. در این روش ماهیت نگرش به پدیده تمام‌نگر است و به روش استقرایی، داده‌های متن برنامه‌های توسعه نظام جمهوری اسلامی ایران مطالعه شده و از طریق

1. Transparency
2. Responsiveness
3. Consensus Orientation
4. Eavity
5. Effectiveness and Efficiency
6. Accountability
7. Strategic Vision
8. Simon Dalby
9. Juanita Gallego Dávila
10. Simon Heß

سه نوع کدگذاری باز، محوری و انتخابی الگوی تحقیق به دست آمده است. این فرایند در روش تحلیل داده‌ها به خوبی شرح داده شده است. رکن اساسی در فرایند تجزیه و تحلیل در روش داده‌بنیاد «کدگذاری» است. کدگذاری در نظریه‌پردازی داده‌بنیاد شکلی از تحلیل محتواست که در پی یافتن و مفهوم‌سازی موضوعات قابل بحثی است که در میان انبوه داده‌ها وجود دارند (دانایی فرد و همکاران، ۱۳۸۳: ۶۰). همان‌طور که در جدول ۱ نشان داده شده، پژوهشگر در بررسی برنامه‌های توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، بعد از بررسی برنامه‌های توسعه اول تا ششم به نقطه اشباع رسیده است.

جدول ۱. فرایند ظهور مفاهیم و مقولات تا مرز کفایت نظری

ردیف	عنوان سیاست کلی	تعداد کل فصل‌ها، بخش‌ها و شماره‌ها	تعداد فصل‌ها، بخش‌ها و شماره‌های مرتبط	تعداد کدهای باز	تعداد مفاهیم	تعداد مقوله‌های فرعی	تعداد مقوله‌های فرعی جدید
۱	برنامه ششم توسعه	۲۰ بخش و ۱۲۴ ماده	۳۲ ماده	۱۳۰	۳۸	۱۴	۱۴
۲	برنامه پنجم توسعه	۹ فصل و ۲۳۵ ماده	۴ فصل و ۲۱ شماره	۱۱۱	۳۸	۱۳	۱
۳	برنامه چهارم توسعه	۶ بخش، ۱۵ فصل و ۱۶۱ ماده	۴ فصل و ۱۷ شماره	۱۳۲	۴۷	۱۴	۱
۴	برنامه سوم توسعه	۳ بخش، ۲۶ فصل و ۱۹۹ ماده	۵ فصل و ۳۵ شماره	۳۶	۱۶	۹	-
۵	برنامه دوم توسعه	۱ ماده و ۱۰۱ تبصره	۱۵ شماره	۱۰۴	۴۳	۱۳	۱
۶	برنامه اول توسعه	۱ ماده واحد و ۵۲ تبصره	۱ ماده و ۶ تبصره	۷۴	۳۱	۱۱	-

Table 1. The process of emergence of concepts and categories up to the limit of theoretical saturation

۵. یافته‌های تحقیق

کدگذاری باز: در روش نظریه داده‌بنیاد، گام آغازین قبل از کدگذاری باز استخراج گزاره‌های منتخب در میان برنامه‌های توسعه نظام جمهوری اسلامی ایران است. با استفاده از روش یادشده محتوا و مضمون زیست‌محیطی تمامی برنامه‌های توسعه اول تا ششم بررسی و ۳۲۸ گزاره منتخب، استخراج شده است.

کدگذاری باز دو مرحله را شامل می‌شود: در مرحله اول، به هریک از اجزا عنوان و برجستگی داده می‌شود. این عنوان، که اصطلاحاً به آن «کد» گفته می‌شود، باید بیانگر محتوای داده باشد، به‌طوری که محقق و خواننده با مشاهده این عنوان و تیترا، تا حدود زیادی به مفهوم جملات پی ببرد (Miles & Huberman, 2002: 51). مرحله دوم، کدگذاری متمرکز است که عبارت است از استفاده از معنادارترین یا فراوان‌ترین کدهای اولیه برای غربال کردن و تقلیل میزان زیادی از داده‌هاست. در این مرحله از کدگذاری، محقق با تعیین و مرتب کردن کدها یا مفاهیم کدهای مشابه و مشترک را در قالب یک مقوله واحد قرار می‌دهد. در این مرحله از تحقیق، ۵۸۷ کد باز مرتبط با ابعاد زیست‌محیطی برنامه‌های توسعه نظام جمهوری اسلامی ایران

فصلنامه برنامه‌ریزی و آمایش فضا

استخراج شده است. نام گذاری مفاهیم و مقوله ها بر مبنای شناخت محقق از موضوع و اشتراکات محتوایی کدهای باز صورت می گیرد؛ در این تحقیق، ۷۷ مقوله فرعی و ۱۶ مقوله اصلی از کدها استخراج شده است.

کدگذاری محوری: در این مرحله، مقوله ها به صورت یک شبکه با هم در ارتباط قرار می گیرند؛ مقوله های کلان، ویژگی ها و ابعاد کدگذاری باز تدوین می شود و در جای خود قرار می گیرد تا دانش فزاینده ای درباره روابط ایجاد شود (Lee, 2001: 84). کدگذاری محوری سه مرحله دارد:

۱. مرحله اول: ساخت مقوله های اصلی با توجه به مقولات فرعی: با ایجاد پیوند میان مقوله ها و در پی آن میان مفاهیم و داده ها، مقوله های اصلی و فرعی نمایان می شوند.
  ۲. مرحله دوم: ایجاد شبکه ارتباطی میان کل مقولات در قالب چند طبقه: در این مرحله یک یا چند مورد از مقوله های کدگذاری باز به عنوان مقوله محوری انتخاب می شود و در مرکز فرایند قرار می گیرد (اصلی پور، ۱۳۹۳: ۱۰۹). مقوله های شش گانه این پژوهش بدین شرح است:
- الف) مقوله های محوری:** ایده، حادثه یا رخدادی است که مفاهیم و مقوله ها بر محور آن ایجاد می شوند. به این علت که هیچ کدام از مقوله های این پژوهش انتزاعی تر از سایر مقوله ها نیست، برای پدیده محوری، نام متناسب با موضوع تحقیق انتخاب می شود. «حفاظت و احیای محیط زیست» و «مدیریت تغییرات اقلیمی» به عنوان مقوله های محوری در قالب سایر مقوله ها در قالب الگوی پارادایم قرار گرفته است.
- ب) مقوله های علی:** این مقوله ها که حاصل شرایط علی یا شرایط مقدم است، به حوادث، وقایع و اتفاقی که به وقوع یا رشد و گسترش پدیده محوری می انجامد، گفته می شود. مقوله علی دو مقوله اصلی «تمرکززدایی» و «تناسب نهادی متناسب با مسائل زیست محیطی» را شامل می شود.
- ج) مقوله های زمینه ای:** نشان دهنده شرایط ویژه ای است که پدیده در آن قرار دارد. به عبارتی، محل حوادث یا وقایع مرتبط با پدیده است که در آن کنش متقابل برای کنترل، اداره و پاسخ به پدیده صورت می پذیرد. «تحقیق و پژوهش در حوزه محیط زیست»، «دیپلماسی زیست محیطی»، «امنیت زیست محیطی» و «تنظیم خانواده» مقوله های اصلی این بخش هستند.
- د) مقوله های مداخله گر:** زمینه ساختاری گسترده ای است که پدیده در آن رخ می دهد و یک سلسله شرایط خاصی هستند که راهبرد را تحت تأثیر قرار می دهند (رحمدل، ۱۳۹۴: ۴۴). «رفاه و توسعه اجتماعی» و «حکمرانی خوب» دو مقوله اصلی هستند که به عنوان مقوله های مداخله گر تحقیق شناسایی شده است.
- ه) مقوله های راهبردی:** بیان گر آن دسته از تعامل ها و کنش هایی است که کنشگران در قبال شرایط از خود بروز می دهند و به عبارت دیگر، جریان کنش ها، تعامل ها و عواطفی را دربر می گیرد که در پاسخ به رویدادها، موقعیت ها و مسائل روی می دهد (محمدپور، ۱۳۹۲: ۳۴۰). این مقوله راهبردهایی برای کنترل، اداره و برخورد با پدیده محوری ارائه می دهد. در این پژوهش، سه مقوله اصلی «سازگاری با زیست بوم»، «اصلاح الگوی مصرف» و «آمایش سرزمین» مقوله های راهبردی مؤثر در حکمرانی زیست محیطی هستند.

و) **مقوله‌های پیامدی:** مقوله‌های پیامدی، نتیجه و حاصل راهبردها در مقابله با پدیده یا جهت اداره و کنترل پدیده هستند و به عبارت دیگر خروجی‌های حاصل از به‌کارگیری راهبردها هستند (رحمدل، ۱۳۹۴: ۴۴). در این پژوهش، سه مقوله اصلی «اقتصاد سبز»، «حمل و نقل سبز» و «حقوق زیست‌محیطی» به‌عنوان مقوله‌های پیامدی شناسایی شده‌اند.

۶. تجزیه و تحلیل و نتیجه‌گیری

در مقایسه نتایج ابعاد زیست‌محیطی برنامه‌های توسعه به فراوانی نکات کلیدی، کدهای اولیه (باز)، مقوله‌های فرعی و مقوله‌های اصلی به تفکیک برنامه‌های توسعه از یک سو و مقایسه فراوانی کدهای اولیه مرتبط با مقوله‌های اصلی به تفکیک برنامه‌های توسعه از سوی دیگر پرداخته شده است.

جدول ۲ فراوانی نکات کلیدی، کدهای اولیه و مضامین فرعی و اصلی را به تفکیک برنامه‌های توسعه نمایش می‌دهد. بر همین اساس، بیشترین فراوانی از نظر نکات کلیدی، کدهای اولیه، مقوله‌های فرعی و مقوله‌های اصلی را برنامه چهارم توسعه به خود اختصاص داده است. برنامه ششم توسعه، پس از برنامه چهارم بالاترین فراوانی را از حیث نکات کلیدی و مضامین زیست‌محیطی داشته است.

جدول ۲. مقایسه فراوانی نکات کلیدی، کدهای اولیه و مضامین فرعی و اصلی به تفکیک برنامه‌های توسعه

عنوان	فراوانی برنامه اول توسعه	فراوانی برنامه دوم توسعه	فراوانی برنامه سوم توسعه	فراوانی برنامه چهارم توسعه	فراوانی برنامه پنجم توسعه	فراوانی برنامه ششم توسعه
نکات کلیدی	۵۱	۶۱	۱۳	۹۲	۵۴	۵۷
کدهای اولیه	۷۴	۱۰۴	۳۶	۱۳۲	۱۱۱	۱۳۰
مقوله‌های فرعی	۳۱	۴۳	۱۶	۴۷	۳۸	۳۸
مقوله‌های اصلی	۱۱	۱۳	۹	۱۴	۱۳	۱۴

Table 2. Comparison of the frequency of statements, basic concepts and sub-categories and main categories separately by development plans

جدول ۲ به مقایسه فراوانی کدهای اولیه مرتبط با مقوله‌های شش‌گانه و مقوله‌های اصلی به تفکیک برنامه‌های توسعه

می‌پردازد:

- حفاظت و احیای محیط زیست در برنامه پنجم توسعه و سپس برنامه ششم توسعه بالاترین فراوانی را از جهت کدهای اولیه به خود اختصاص داده است و برنامه‌های اول و سوم کم‌ترین فراوانی را در این مقوله دارند.
- مقوله اصلی «مدیریت تغییرات اقلیمی» ازجمله مقوله‌هایی است که در برنامه‌های توسعه چندان که شایسته است مورد توجه واقع نشده است. این مقوله در برنامه‌های پنجم و چهارم به ترتیب بیشترین فراوانی را دارد؛ در برنامه‌های دوم و ششم توسعه صرفاً یک بار به آن اشاره شده و در برنامه‌های اول و سوم توسعه هیچ‌کدام اولیه‌ای برای آن ساخته نشده است.

فصلنامه برنامه‌ریزی و آمایش فضا

- برنامه های اول و ششم توسعه بالاترین فراوانی را در کدهای اولیه مربوط به مقوله اصلی «تمرکززدایی» دارند، سپس به ترتیب برنامه های دوم، پنجم، چهارم و سوم قرار دارند.
- مقوله اصلی «تناسب نهادی» ازجمله مفاهیمی است که تقریباً در تمام برنامه های توسعه مغفول واقع شده است و تنها یک بار در برنامه چهارم توسعه به آن پرداخته شده است.
- برنامه ششم توسعه صرفاً با دو کد اولیه به مقوله اصلی «تحقیق و پژوهش در حوزه محیط زیست» اشاره کرده است. در برنامه های توسعه اول تا پنجم هیچ کد اولیه ای مرتبط با این مقوله تولید نشده است.
- با توجه به اهمیتی که مقوله «دیپلماسی زیست محیطی» دارد، این مفهوم آن گونه که باید در برنامه های توسعه مورد تأکید قرار نگرفته است. برنامه ششم توسعه بیش از سایر برنامه ها به این مفهوم پرداخته است. سپس برنامه های چهارم و دوم توسعه از حیث کدهای اولیه مرتبط با این مقوله بیشترین فراوانی را دارند، از برنامه های اول و دوم توسعه یک کد اولیه با مضمون دیپلماسی زیست محیطی استخراج شده و در برنامه سوم توسعه این مضمون نادیده گرفته شده است.
- برنامه های چهارم و ششم توسعه به ترتیب بیشترین فراوانی کدهای اولیه مربوط به مقوله اصلی «امنیت زیست محیطی» را به خود اختصاص داده اند، سپس برنامه های دوم و پنجم قرار دارند و در برنامه اول توسعه کد اولیه ای مرتبط با این مفهوم ساخته نشده است.
- مقوله اصلی «تنظیم خانواده» تنها در برنامه های اول و دوم توسعه مطرح شده است. در برنامه های سوم تا ششم این مقوله هیچ کد اولیه ای را به خود اختصاص نداده است.
- «رفاه و توسعه اجتماعی» ازجمله مقوله های اصلی است که در تمام برنامه های توسعه مورد ملاحظه واقع شده است. این مقوله در برنامه های چهارم و ششم توسعه بالاترین فراوانی را دارد و در برنامه سوم توسعه کمترین کد اولیه مرتبط با این مقوله استخراج شده است.
- مقوله اصلی «حکمرانی خوب» را باید ازجمله مفاهیم پرتکرار در برنامه های توسعه در نظر گرفت. این مقوله بالاترین فراوانی کدهای اولیه را در برنامه چهارم و سپس در برنامه دوم توسعه به خود اختصاص داده است.
- مقوله اصلی «سازگاری با زیست بوم» منهای برنامه پنجم توسعه، چندان مورد توجه واقع نشده است.
- برنامه دوم توسعه بیشترین فراوانی کدهای اولیه مرتبط با مقوله اصلی «اصلاح الگوی مصرف» را به خود اختصاص داده است. این مقوله در برنامه های اول، چهارم و پنجم کم رنگ است و در برنامه های سوم و ششم توسعه هیچ کد اولیه ای مرتبط با این مقوله ساخته نشده است.
- به مقوله اصلی «آمایش سرزمین» با وجود جایگاه و اهمیتی که دارد، توجه شایانی در برنامه های توسعه نشده است. در برنامه های اول و سوم این مقوله نادیده گرفته شده و در برنامه های پنجم و ششم صرفاً دو کد اولیه مرتبط با این مقوله استخراج شده است. برنامه چهارم توسعه بالاترین فراوانی را از این حیث دارد.
- مقوله اصلی «اقتصاد سبز» نیز از مضامین پرتکرار در برنامه های توسعه است. برنامه های ششم، پنجم و دوم توسعه بیشترین فراوانی کدهای اولیه مرتبط با این مقوله را دارند.

فصلنامه برنامه ریزی و آمایش فضا

- مقوله اصلی «حمل و نقل سبز» در برنامه‌های توسعه چندان مورد توجه واقع نشده است. برنامه‌های چهارم و ششم توسعه بالاترین فراوانی را در کدهای اولیه مرتبط با این مقوله دارند.
  - برنامه‌های توسعه توجهی ناچیز به مقوله «حقوق زیست محیطی» داشته‌اند. این مقوله در برنامه‌های اول، چهارم، پنجم و ششم در هر کدام صرفاً یک بار کد اولیه استخراج شده است.
  - مقوله‌های اصلی «رفاه و توسعه اجتماعی»، «حفاظت و احیای محیط زیست»، «اقتصاد سبز»، «حکمرانی خوب» و «تمرکززدایی» به ترتیب بیشترین فراوانی را از حیث کدهای اولیه مرتبط با خود دارند.
- مقوله‌های اصلی «تناسب نهادی»، «تحقیق و پژوهش در حوزه محیط زیست»، «تنظیم خانواده»، «آمایش سرزمین»، «مدیریت تغییرات اقلیمی» و «حقوق زیست محیطی» به ترتیب کم‌ترین فراوانی در کدهای اولیه را به خود اختصاص داده‌اند.

جدول ۳. مقایسه فراوانی کدهای اولیه مرتبط با مقوله‌های اصلی به تفکیک برنامه‌های توسعه

مقوله‌های شش‌گانه	مضمون اصلی	فراوانی برنامه اول توسعه	فراوانی برنامه دوم توسعه	فراوانی برنامه سوم توسعه	فراوانی برنامه چهارم توسعه	فراوانی برنامه پنجم توسعه	فراوانی برنامه ششم توسعه
شرایط محوری	حفاظت و احیای محیط زیست	۳	۱۴	۳	۲۶	۳۰	۱۵
	مدیریت تغییرات اقلیمی	-	۱	-	۵	۶	۱
شرایط علی	تمرکززدایی	۱۳	۱۰	۳	۸	۹	۱۳
	تناسب نهادی	-	-	-	۱	-	-
شرایط زمینه‌ای	تحقیق و پژوهش در حوزه محیط زیست	-	-	-	-	-	۲
	دیپلماسی زیست محیطی	۱	۴	-	۷	۱	۹
	امنیت زیست محیطی	-	۵	۱	۱۲	۳	۹
	تنظیم خانواده	۳	۷	-	-	-	-
شرایط مداخله‌گر	رفاه و توسعه اجتماعی	۲۲	۱۵	۹	۲۶	۲۰	۲۶
	حکمرانی خوب	۱۰	۱۵	۲	۲۰	۹	۱۳
راهبردها	سازگاری با زیست بوم	۳	۲	۲	۲	۱۱	۵
	اصلاح الگوی مصرف	۵	۱۲	-	۳	۳	-
	آمایش سرزمین	-	۱	-	۷	۲	۲
پیامدها	اقتصاد سبز	۱۰	۱۴	۹	۶	۱۵	۲۷
	حمل و نقل سبز	۳	-	۲	۸	۱	۷
	حقوق زیست محیطی	۱	۴	۵	۱	۱	۱

Table 3. Comparison of the frequency of the basic concepts related to the main categories separately by development plans

فصلنامه برنامه‌ریزی و آمایش فضا

در شکل شماره ۱ مدل پژوهش ترسیم شده است. در این مدل مقوله‌ها در ارتباط با یکدیگر توصیف شده‌اند و اگر از راست به چپ نگاه کنیم متوجه می‌شویم که شرایط علی بر پدیده محوری اثر می‌گذارند، پدیده محوری، شرایط زمینه و مداخله‌گر بر راهبردها، و راهبردها بر پیامدها اثر گذارند.

مقوله محوری ابعاد زیست محیطی، مقوله اصلی «حفاظت و احیای محیط زیست»، مقوله‌های فرعی «بهره‌وری از منابع طبیعی تجدیدپذیر»، «مدیریت رشد و توسعه فضایی شهرها»، «پیشگیری از تخریب و آلودگی محیط زیست»، «حفاظت از منابع طبیعی»، «بهره‌برداری بهینه از محیط زیست»، «مدیریت اکوسیستم‌های حساس و ارزشمند»، «نوسازی و توسعه باغ‌ها»، «مدیریت اکوسیستم‌های حساس و ارزشمند»، «مدیریت پسماند»، «توسعه فضای سبز» و «پایش آلاینده‌های زیست محیطی» را دربر می‌گیرد. مقوله اصلی «مدیریت تغییرات اقلیمی» شامل «مدیریت خشک‌سالی»، «رصد و پایش تغییرات اقلیمی» و نیز «کنترل و کاهش انتشار گازهای گلخانه‌ای» می‌شود.

شرایط علی حکمرانی زیست محیطی، با دو مقوله اصلی قابل تحلیل است. در مقوله اصلی «تمرکززدایی»، مقوله‌های فرعی «حمایت از صنایع کوچک مقیاس»، «اصلاح نظام اداری و اجرایی»، «چابک‌سازی»، «عدم تمرکز اداری و سازمانی»، «توزیع فضایی جمعیت»، «حفظ و جذب جمعیت در مناطق محروم»، «تفویض اختیارات پایتخت به سایر کلان‌شهرها»، «تقویت و تجهیز شهرهای کوچک و متوسط»، «تقویت دولت محلی» و «توسعه منطقه‌ای» قرار دارند. مقوله اصلی «تناسب نهادی منطبق با مسائل زیست محیطی»، مقوله فرعی «توانمندسازی ساختارهای زیست محیطی» را شامل می‌شود.

شرایط زمینه‌ای حکمرانی زیست محیطی با سه مقوله اصلی تشریح شده است. مقوله اصلی «تحقیق و پژوهش در حوزه محیط زیست»، مقوله فرعی «تحقیق و پژوهش زیست محیطی» را دربر می‌گیرد. علاوه بر این مقوله اصلی «دیپلماسی زیست محیطی»، مقوله‌های فرعی «همکاری و تعامل بین‌المللی»، «دیپلماسی شهری»، «منطقه‌گرایی»، «دیپلماسی مرزی» و «دیپلماسی عمومی» را شامل می‌شود. همچنین مقوله اصلی «امنیت زیست محیطی» به عنوان یکی از مقوله‌های زمینه‌ای با مقوله‌های فرعی «امنیت پایدار» و «مدیریت مخاطرات زیست محیطی» شناسایی شده است. مقوله اصلی «تنظیم خانواده»، مقوله فرعی «حمایت و پشتیبانی از کنترل رشد جمعیت» را دربر می‌گیرد.

شرایط مداخله‌گر حکمرانی زیست محیطی را می‌توان با دو مقوله اصلی توصیف کرد. مقوله اصلی «رفاه و توسعه اجتماعی»، مقوله‌های فرعی «کاهش فاصله طبقاتی»، «فقرزدایی و رفع محرومیت»، «توسعه منطقه‌ای»، «حمایت از اقشار آسیب‌پذیر»، «کارآفرینی و اشتغال‌زایی»، «توسعه روستایی»، «توسعه گردشگری» و «احیای بافت فرسوده» را شامل می‌شود و مقوله اصلی «حکمرانی خوب»، مقوله فرعی «مشارکت اجتماعی»، «مسئولیت‌پذیری و پاسخ‌گویی»، «قانون‌گرایی»، «شفافیت»، «کارایی و اثربخشی» و «توسعه انسانی» را دربر می‌گیرد.

راهبردهای حکمرانی زیست محیطی با سه مقوله قابل تحلیل است. مقوله اصلی «سازگاری با زیست‌بوم»، مقوله‌های فرعی «مزیت نسبی و جغرافیایی»، «تعادل نسبت دام و مرتع» و «پیوست زیست محیطی برنامه‌های کلان» را شامل می‌شود. مقوله اصلی «اصلاح الگوی مصرف» با مقوله‌های فرعی «پرهیز از مصرف‌گرایی»، «اصلاح فرهنگ مصرف»، «ترویج فرهنگ صرفه‌جویی» و «ترویج فرهنگ بهره‌وری» شناسایی شده است. مقوله اصلی «آمایش سرزمین»، مقوله‌های فرعی

«آمایش سرزمین مبتنی بر بهره‌وری اقتصادی»، «برقراری نظام مطلوب تقسیمات کشوری»، «برنامه‌ریزی فضایی مبتنی بر آمایش سرزمین» و «آمایش سرزمینی مبتنی بر بهره‌وری از سرمایه انسانی» را دربر می‌گیرد.

سرانجام پیامد حکمرانی زیست‌محیطی با دو مقوله اصلی شناسایی شده است. مقوله اصلی «اقتصاد سبز» شامل «حمایت از صادرات غیرنفتی»، «بهینه‌سازی مصرف انرژی»، «اجتناب از خام‌فروشی نفت و گاز»، «بهره‌مندی از منابع متنوع در مصرف انرژی»، «استفاده بهینه از انرژی‌های تجدیدپذیر»، «بهره‌برداری بهینه از منابع آبی»، «اخلاقیت و نوآوری در بهره‌برداری از معادن»، «بهره‌مندی از فناوری‌های نوین در بهره‌برداری از معادن»، «افزایش بهره‌وری»، «استانداردسازی تجهیزات انرژی‌بر»، «حمایت از کسب‌وکارهای خرد» و «بهره‌مندی از انرژی‌های پاک» را شامل می‌شود. همچنین مقوله اصلی «حمل‌ونقل سبز» مقوله‌های فرعی «کاهش آلودگی زیست‌محیطی در حمل‌ونقل»، «استانداردسازی حمل‌ونقل»، «ترویج فرهنگ استفاده از حمل‌ونقل عمومی»، «توسعه حمل‌ونقل عمومی» و «توسعه حمل‌ونقل عمومی» را دربر می‌گیرد. افزون‌براین، مقوله «حقوق زیست‌محیطی» با مقوله‌های فرعی «حق بهره‌مندی از محیط زیست پاک»، «جرم‌انگاری تخریب محیط زیست» و «الزام به رعایت استانداردهای زیست‌محیطی» شناسایی شده است.

Figure 1 . Environmental governance process model of development plans

فصلنامه برنامه ریزی و آمایش فضا

۷. قدردانی

نگارندگان این مقاله بر خود لازم می‌دانند از دانشگاه تربیت مدرس به دلیل حمایت‌های مالی و معنوی از این پژوهش، قدردانی به عمل آورند.

منابع

- ابراهیم بای سلامی، غ.ح. (۱۳۸۸). بررسی نظری سیاست‌ها و برنامه‌های توسعه ایران در آستانه تدوین برنامه پنجم توسعه اقتصادی و اجتماعی. *اطلاعات سیاسی - اقتصادی*، ۲۶۱ و ۲۶۲، ۱۶۸-۱۸۵.
- احمدی، س.ع.، حیدری موصولو، ط.، و نجات‌پور، م. (۱۳۹۰). تبیین ژئوپلیتیکی مسائل زیست‌محیطی. *نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی*، ۴، ۱۹۹-۲۱۲.
- اصلی‌پور، ح. (۱۳۹۳). *الگوی بومی تدوین خط‌مشی‌های زیست‌محیطی*. رساله دکتری مدیریت دولتی گرایش تصمیم‌گیری و خط‌مشی‌گذاری عمومی. دانشکده مدیریت و حسابداری. دانشگاه علامه طباطبائی.
- بوزان، ب. (۱۳۷۸). *مردم، دولت‌ها و هراس*. ترجمه پژوهشکده مطالعات راهبردی. تهران: پژوهشکده راهبردی.
- بهرام سلطانی، ک. (۱۳۸۷). *محیط زیست در برنامه‌ریزی منطقه‌ای و شهری*. ج ۱. تهران: انتشارات مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران، شهیدی.
- جنیدی، م.ج. (۱۳۵۲). *صنایع معدنی و آلودگی محیط*. تهران: انتشارات سازمان گسترش و نوسازی صنایع ایران.
- حافظ‌نیا، م.ر. (۱۳۸۵). *اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک*. تهران: پاپلی.
- جمال‌زاده، ف. (۱۳۸۲). بررسی سیستمی مواهب طبیعی در برگ‌های سبز الهی در سازمان حفاظت محیط زیست. *مجموعه مقالات اولین همایش اسلام و محیط زیست*. تهران: انتشارات سازمان حفاظت محیط زیست.
- خلیفه، ا. (۱۳۹۵). *ارائه الگوی مدیریت برنامه‌ریزی فضایی مناطق روستایی، محدوده مورد مطالعه: استان تهران*. رساله دوره دکتری رشته جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی. تهران: دانشگاه تربیت مدرس.
- دانایی‌فرد، ح.، الوانی، م.، و آذر، ع. (۱۳۸۳). *روشن‌شناسی پژوهش کیفی در مدیریت: رویکردی جامع*. تهران: اشراقی، صفار.
- رحمدل، ن. (۱۳۹۴). *تحلیل محتوا و پژوهش داده‌بنیاد*. تهران: انتشارات پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی.
- رکن‌الدین افتخاری، ع.، و بدری، س.ع. (۱۳۹۱). *بنیان‌های نظریه‌ای الگوی توسعه‌ای روستای نمونه*. رشت: استانداری گیلان.
- رکن‌الدین افتخاری، ع.، وزین، ن.، و پورطاهری، م. (۱۳۸۸الف). فرایند مدیریت بلایای طبیعی در دو شیوه بومی و جدید: روستاهای بخش خورش‌رستم (شهرستان خلخال). *برنامه‌ریزی فضایی و آمایش فضا*، ۱، ۶۳-۹۴.
- رکن‌الدین افتخاری، ع.، قدیری، م.ع.، پرهیزکار، ا.، و شایان، س. (۱۳۸۸ب). *تحلیلی بر دیدگاه‌های نظری آسیب‌پذیری جامعه نسبت به مخاطرات طبیعی*. *برنامه‌ریزی فضایی و آمایش فضا*، ۱، ۲۹-۶۲.
- رضائی قوام آبادی، م.ح.، و شفیق‌فرد، ح. (۱۳۹۵). *توسعه پایدار و حق بر محیط زیست: چشم‌انداز نسل‌های آینده*. سیاست جهانی، ۱، ۲۴۱-۲۷۱.

فصلنامه برنامه‌ریزی و آمایش فضا

- سازمان برنامه و بودجه کشور (۱۳۷۶). *قانون برنامه اول توسعه اقتصادی - اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۷۲ - ۱۳۶۸)*. تهران: انتشارات سازمان برنامه و بودجه.
- سازمان برنامه و بودجه کشور (۱۳۷۷). *قانون برنامه دوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۷۸ - ۱۳۷۴)*. تهران: انتشارات سازمان برنامه و بودجه.
- سازمان برنامه و بودجه کشور (۱۳۷۹). *قانون برنامه سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۸۳ - ۱۳۷۹)*. تهران: انتشارات سازمان برنامه و بودجه.
- سازمان برنامه و بودجه کشور (۱۳۸۴). *قانون برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۸۸ - ۱۳۸۴)*. تهران: انتشارات سازمان برنامه و بودجه.
- سازمان برنامه و بودجه کشور (۱۳۹۰). *قانون برنامه پنجم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۴ - ۱۳۹۰)*. تهران: انتشارات سازمان برنامه و بودجه.
- سازمان برنامه و بودجه کشور (۱۳۹۶). *قانون برنامه ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (۱۴۰۰ - ۱۳۹۶)*. تهران: انتشارات سازمان برنامه و بودجه.
- سالارزهی، ح.، و ابراهیم پور، ح. (۱۳۹۱). بررسی سیر تحول در پارادایم های مدیریت دولتی: از پارادایم مدیریت دولتی سنتی تا پارادایم حکم رانی خوب. مدیریت دولتی، ۹، ۴۳ - ۶۲.
DOI:10.22059/JIPA.2012.28723
- سبجانی، ح. (۱۳۸۷). نشست علمی تحلیل و بررسی برنامه های توسعه بعد از انقلاب اسلامی. آفاق امنیت، ۴ و ۵.
DOI: 10.22066/CILAMAG.2010.17277
- شهبازی، آ. (۱۳۸۹). توسعه پایدار یا پایداری توسعه در حقوق بین الملل، مجله حقوق بین المللی بشر. مرکز امور حقوقی بین الملل ریاست جمهوری، ۴۲، ۱۲۵ - ۱۳۹.
DOI: 10.22066/CILAMAG.2010.17277
- قالیباف، م.ب.، اطاعت، ج.، و محمدی، ح. (۱۳۹۶). برنامه های توسعه در ایران و مشکلات زیست محیطی دریاچه ارومیه. پژوهش های جغرافیای سیاسی، ۱، ۲۹ - ۱.
DOI: 10.22067/pg.v2i5.56353
- قوام، م.ع. (۱۳۷۵). *حمایت کیفی از محیط زیست*. تهران: انتشارات سازمان حفاظت از محیط زیست.
- کریمی پور، ی.، کریمی پور، ه.، و کریمی پور، ک. (۱۳۹۰). *اکولوژی سیاسی*. تهران: دانش پویان جوان.
- متقی، ا.، کاویانی راد، م.، و نجفی، س. (۱۳۹۴). رابطه امنیت زیست محیطی با امنیت ملی (مطالعه موردی بیوتوریزم). مجلس و راهبرد، ۱۳، ۷۵ - ۹۸.
- محمدپور، ا. (۱۳۹۲). *روش تحقیق کیفی، ضد روش*. تهران: جامعه شناسان.
- ملکی، س.، و سعیدی، ج. (۱۳۹۵). بررسی ابعاد زیست محیطی و جایگاه محیط زیست شهری در برنامه های توسعه ایران. مطالعات مدیریت شهری، ۲۷، ۶۹ - ۸۹.

- Ahmadi, S. A., Heidari Mosello, T., & Nejat Pour, M. (2001). Geopolitical explanation of environmental issues. *New attitudes in human geography*, 4, 199- 212 [In Persian].
- Aslipour, H. (2014). *The Native Model of Editing Environmental Policies*. PhD thesis in public administration, decision-making and public policy. Faculty of Management and Accounting. Allameh Tabataba'i University [In Persian].
- Bahram Soltani, K. (2008). *Environment in Regional and Urban Planning*. Vol 1. Tehran: Publications of Iran Urban Planning and Architecture Studies and Research Center, Shahidi [In Persian].
- Barry, J. (1999). *Environment and Social Theory*. Publisher: Psychology Press.
- Buzan, B. (2008). *People, States, and Fear: an Agenda for International Security Studies*. Tr. Institute of Strategic Studies. Publisher: Institute of Strategic Studies [In Persian].
- Danaeifard, H., Alvani, M., & Azar, A. (2004). *Methodology of Quantitative Research in Management: Aprehensive Approach*. Tehran: Eshraghi and Safar [In Persian].
- Dávila, J. G., Azcárate, J., & Kørnøv, L. (2019). Strategic Environmental Assessment for development programs and sustainability transition in the Colombian post-conflict context. *Environmental Impact Assessment Review*, 72, 35-42. <https://doi.org/10.1016/j.eiar.2018.10.002>
- Dodds, K., & Atkinson, D. (2003). *Geopolitical Traditions*. London: Routledge
- Ghalibaf, M. B., Etaat, J., Mohammadi, H., & Moussavi, Z. (2017). The Development Programs in Iran and the Environmental Problems of Urmia Lake. *Research Political Geography Quarterly*, 1, 1-29. DOI: 10.22067/pg.v2i5.56353 [In Persian].
- Hafeznia, M. R. (2006). *Principle and Concepts of Geopolitics*. Mashhad: Popoli Publications [In Persian].
- Heß, S., Jaimovich, D., & Schündeln, M. (2021). Environmental effects of development programs: Experimental evidence from West African dryland forests. *Journal of Development Economics*, Vol 153, 102737. <https://doi.org/10.1016/j.jdeveco.2021.102737>
- Homer, T. (1994). Environmental scarcities and violent conflict : evidence cases, *International security*, 19, 5-40. <https://doi.org/10.2307/2539147>
- Ibrahim Bai Salami, Gh. H. (2009). A theoretical review of Iran's development policies and programs on the verge of the fifth economic and social development programs. *Political-economic Information*, 261 & 262, 168-185 [In Persian].
- Jamalzadeh, F. (2003). Systematic review of natural gifts in divine green leaves in Environmental Protection Organization. A collection of articles of the first Islam and Environment Conference. Tehran: Publications of the Environmental Protection Organization [In Persian].
- Joneydi, M. J. (1973). *Mining industry and environmental pollution*. Tehran: Agricultural research, education and promotion organization [In Persian].
- Karimipour, Y., Karimipour, H., & Karimipour, K. (2011). *Political Ecology*. Tehran: Danesh Pouyan Javan [In Persian].
- Khalifeh, E. (2016). Pattern presentation of Spatial Planning Management of Rural Regions, Case study: Tehran Province. Thesis Submitted for the Degree of Doctor of Geography and Rural Planning. Tehran: Tarbiat Modares University [In Persian].
- Lee, J. (2001). *A Grounded Theory: Integration and Internalization in ERP Adoption and Use*. Unpublished Doctoral Dissertation, University of Nebreska, In Proquest UMI Database

- Maleki, S., & Saeedi, J. (2017). Explores the Dimensions of environmental and the status of urban environment in the development plans of Iran. *Urban Management Studies*, 27, 69-89 [In Persian].
- Miles, M., & Huberman, A. (2002). *Qualitative Data Analysis: A Sourcebook of New Methods*. Sage London; Beverly Hills.
- Mohammad Pour, A. (2013). *Qualitative Research Method, Anti-method*. Vol 1. Tehran: Sociologists Publications [In Persian].
- Motaghi, A., Kaviani Rad, M., & Najafi, S. (2015). The Correlation between Environmental Security and National Security (Case Study of Bioterrorism). *Majlis and Rahbord*, 83, 75- 100 [In Persian].
- O'Lear, Sh. (2018). *Environmental Geopolitics*. Rowman & Littlefield Publishers.
- O'Lear, Sh. (2020). *A Research Agenda for Environmental Geopolitics*. Edward Elgar Publishing
- Pearce, C. (2012). *Ombudspersons for future Generations A proposal for Rio+20*, unep program 2012 issue No.6.
- Plan and Budget Organization of Iran (1997). *Law on the First Five-Year Economic, Social and Cultural Development Plan of the Islamic Republic of Iran (1990- 1994)*. Tehran: Publications of the Plan and Budget Organization. [In Persian].
- Plan and Budget Organization of Iran (1998). *Law on the Second Five-Year Economic, Social and Cultural Development Plan of the Islamic Republic of Iran (1995- 1999)*. Tehran: Publications of the Plan and Budget Organization. [In Persian].
- Plan and Budget Organization of Iran (2000). *Law on the Third Five-Year Economic, Social and Cultural Development Plan of the Islamic Republic of Iran (2000- 2004)*. Tehran: Publications of the Plan and Budget Organization. [In Persian].
- Plan and Budget Organization of Iran (2005). *Law on the Fourth Five-Year Economic, Social and Cultural Development Plan of the Islamic Republic of Iran (2005- 2009)*. Tehran: Publications of the Plan and Budget Organization. [In Persian].
- Plan and Budget Organization of Iran (2011). *Law on the Fifth Five-Year Economic, Social and Cultural Development Plan of the Islamic Republic of Iran (2011- 2015)*. Tehran: Publications of the Plan and Budget Organization. [In Persian].
- Plan and Budget Organization of Iran (2017). *Law on the Sixth Five-Year Economic, Social and Cultural Development Plan of the Islamic Republic of Iran (2017- 2021)*. Tehran: Publications of the Plan and Budget Organization. [In Persian].
- Qavam, M. (1996). *Criminal Protection of the Environment*. Tehran: Publications of the Environmental Protection Organization [In Persian].
- Rahmdel, N. (2016). *Maxqda12 Content Analysis and Grounded Theory*. institute for humanities and social studies (IHSS) [In Persian].
- Ramezani Ghavam Abadi, M. H., & Shafighfard, H. (2016). Sustainable Development and Right to a Healthy Environment: Contradiction or Companionship. *World Politics*, 2, 241- 271.
- Roknaddin Eftekhari, A., Ghadiri, M., A., Parhizgar, & A., Shayan, S. (2009). An Analysis on Theoretical Approaches of Community Vulnerability to Natural Hazards. *Spatial Planning*, 1, 29-62 [In Persian].
- Roknaddin Eftekhari, A., Vazin, N., & Pour Taheri, M. (2009). The Process of Natural Disaster Management in Indigenous & Modern Methods (Case Study: Villages of Khoresh- Rostam District, Khalkhal County). *Spatial Planning*, 1, 63-94 [In Persian].

- Roknaddin Eftekhari, A., & Badri, S. A. (2012). *Theoretical Foundations of the Model Village Development Model*. Rasht: Gilan Governorate [In Persian].
- Salarzehi, H., & Ebrahimpour, H. (2012). Paradigms of Public Administration: From Traditional Public Administration to Good Governance. *Public Administration*, 9, 43-62. DOI:10.22059/JIPA.2012.28723 [In Persian].
- Shahbazi, A. (2010). Sustainable development or sustainable development in international law. *International Law Review*, 42, 125-139 [In Persian].
- Sobhani, H. (2008). Scientific meeting of analysis and review of development plans after the Islamic revolution. *Horizons of Security*, 4 & 5, 7-29. DOI: 10.22066/CILAMAG.2010.17277 [In Persian].
- Weiss, E. (2015). *Our Rights and Obligation to Future Generation for the Environment*. American society of international law vol 84.